

Klasik Nahivde Bir Tenkit Üslubu: Molla Musa el-Celâli'nin Çârperdî'ye Yönelttiği Eleştirilerin Analizi

Mahmut Tekin

<https://orcid.org/0000-0002-8823-0972>

Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimi,
Arap Dili ve Belagati, Şırnak Türkiye

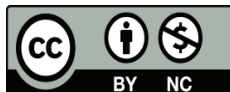
<https://ror.org/01fcvk23>

mahmuttekin83@hotmail.com

Atıf Bilgisi:	Tekin, Mahmut. "Klasik Nahivde Bir Tenkit Üslubu: Molla Musa el-Celâli'nin Çârperdî'ye Yönelttiği Eleştirilerin Analizi". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (Kasım 2025), 115-132. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1701119 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onay gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	16 Mayıs 2025
Kabul Tarihi:	06 Eylül 2025
Yayın Tarihi:	30 Kasım 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem – En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Bu çalışma, Molla Musa el-Celâli'nin (öl. 2021) nahiv ilminin temel referans metinlerinden biri kabul edilen *Şerhu'l-Muğnî* üzerine kaleme aldığı hâşiyede, Çârperdî'ye (öl. 746/1346) yönelttiği eleştirileri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Celâli'nin değerlendirmeleri, sadece yüzeysel gözlemlerle sınırlı kalmayıp klasik Arapça grameri geleneğinde metinlerin nasıl okunup yorumlanması gerektiğine dair çözümler içerir. Eleştirilerinde, hatalı örnek kullanımı, konuya uygun örneklerin eksikliği, tanımlarda geçen ifadelerin kapalılığı, tanımların dış unsurları engellemede yetersizliği, meşhur görüşlere aykırı beyânlar ve ibareler arasında şekil uyumsuzlukları gibi çeşitli meseleler öne çıkmaktadır. Genel olarak Celâli'nin yaklaşımı, klasik metinlerle yüzleşirken eleştirel ve mukayeseli bir bakış açısının önemini ortaya koymaktadır. Onun dikkatli ve sorgulayıcı yöntemi, yalnızca tarihi bir metni değerlendirmekle kalmayıp modern Arap dili araştırmaları açısından da yöntemsel imkanlar sunmaktadır. Bu yönüyle söz konusu hâşiyesi, yalnızca bir gramer açıklaması değil, aynı zamanda klasik dilcilik geleneği içindeki ilmî tartışmaların güncel bir örneği olarak da değerlendirilebilir. Çalışma boyunca, Celâli'nin, Çârperdî'ye yönelttiği eleştirilerde ilmî nezaket çerçevesini koruduğu, hiçbir şekilde kırıcı ya da küçültücü ifadelerle yer vermediği tespit edilmiştir. Celâli, kişileri değil metni merkeze alan, doğrudan delillere dayalı bir eleştiri yöntemi izlemiştir. Bu tutum, klasik ilmî tartışma geleneğinin ahlaki boyutuna da bağlı kaldığını göstermektedir. Yöntemi sadece içerik açısından değil, eleştirinin biçimi ve dili bakımından da titizlikle hareket edilmesi gerektiğini göstermesi bakımından ayrıca kayda değerdir. Celâli'nin bu hâşiyesi, hem klasik Arap grameri literatürünün anlaşılması açısından hem de eleştiri kültürünün tarihi ve metodolojik boyutlarının ortaya konulması bakımından önemli bir katkı niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Çârperdî, Muğnî, Milânî, Şerhu'l-Muğnî, Celâli, Eleştiri.

A Critical Style in Classical Syntax: An Analysis of Molla Musa al-Jalālī's Criticisms Directed at Jārbardī

Mahmut Tekin

<https://orcid.org/0000-0002-8823-0972>

Assoc. Prof., Şırnak University, Faculty of Theology,
Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric, Şırnak, Türkiye

<https://ror.org/01fcvkv23>

mahmuttekin83@hotmail.com

Citation:	Tekin, Mahmut. "A Critical Style in Classical Syntax: An Analysis of Molla Musa al-Jalālī's Criticisms Directed at Jārbardī". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41, (November 2025), 115-132. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1701119 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	16 May 2025
Date of acceptance:	06 September 2025
Date of publication:	30 November 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External Reviewers
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: This study analyzes the criticisms directed by Molla Musa al-Jalālī (d. 2021) against Chārpardī (d. 746/1346) in his marginalia on *Sharḥ al-Mughnī*, a foundational text in the field of Arabic grammar. Jalālī's evaluations extend beyond superficial observations, offering analytical insights into the proper reading and interpretation of texts within the classical Arabic grammatical tradition. His critiques address several issues, including the inappropriate use of examples, the lack of suitable examples for certain topics, ambiguity in definitions, definitions that fail to exclude external elements, statements contradicting established views, and formal inconsistencies between related expressions. Overall, Jalālī's approach highlights the importance of a critical and comparative perspective when engaging with classical texts. His meticulous methodology not only contributes to the evaluation of a historical work but also offers valuable methodological insights for modern Arabic linguistic studies. In this respect, his marginalia should function not merely as a grammatical commentary but as a contemporary model of scholarly discourse within a classical linguistic tradition. This study finds that Jalālī maintained a tone of scholarly decorum, refraining entirely from harsh or disparaging language. He adopted a text-centered method critique, relying directly on evidence rather than personal comment. This approach demonstrates his adherence to the ethical principles of the classical tradition of scholarly debate. His method is noteworthy not only for its substantive rigor but also for its meticulous attention to the form and language of critique. Jalālī's ḥaṣhiya thus represents a significant contribution to the understanding of classical Arabic grammatical literature and to the broader culture of academic critique.

Keywords: Arabic Language, Jārbardī, Mughnī, Milānī, Şerhu'l-Mughnī, Jalālī, Criticism.

Giriş

Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. 'Alî el-Çârperdî (öl. 746/1346), nahiv, sarf, tefsir fıkıh, belagat ve kelam gibi temel İslami ilimlerin birçok alanda eser telif etmiş ve döneminin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır.^[1] Çârperdî'yi ilim çevrelerinde meşhur kılan en önemli eseri ise hiç şüphesiz telif edildiği günden itibaren talebe ve müderrislerin elinden düşmeyen *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* adlı çalışmasıdır.^[2] Müellif, bu eseriyle nahiv alanında temel metin ihtiyacına yönelik önemli bir katkı sağlamıştır. Zira Çârperdî'den önce ilme yeni başlayanların eğitiminde başvurulmuş başlıca kaynak, Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Ünmûzec* adlı risâlesiydi. Ancak bu eser, dil meselelerini kuşatıcı bir şekilde ele almamış ve oldukça soyut bir yapı arz etmiştir. Nahiv meselelerinin oldukça öz ve kısa biçimde ele alınmış olması, konuların yeterince açıklanmamış olmasına ve dolayısıyla öğrencilerin teorik bilgiyi pratikte uygulamakta güçlük çekmelerine neden olmuştur. Çârperdî ise konuları ayrıntılı bir şekilde ele alarak teoriden pratiğe geçişi mümkün kılan bir yöntem benimsemiştir. *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* üzerine sekiz şerh, bir manzume ve iki tercüme çalışması yapılmıştır.^[3] Ancak bu şerhler arasında günümüze kadar ilmî çevrelerde yaygın şekilde tedavülde olan tek eser, müellifin talebesi Muhammed b. Abdîrahim el-Mîlânî (öl. 801/1399) tarafından kaleme alınan şerhtir. Arifî Ahmed Paşa (öl. 1145/1733) tarafından yazılan diğer bir şerh ise uzun süre ilim camiasından meçhul kalmış, ancak 2021 yılında Murat Sula tarafından yapılan tahkik çalışmasıyla gün yüzüne çıkarılmıştır.^[4] Söz konusu şerh, uzun süre müderrisler ve talebeler tarafından bilinmemiş, ilmî tedrisat içerisinde herhangi bir kullanım alanı bulmamıştır.^[5] Mîlânî tarafından kaleme alınan çalışma, *Şerhu'l-Muğnî* adıyla şöhret bulmuş,^[6] Arap dili ilimleri kapsamında önemli bir yer edinmiş, ilmî çevrelerde haklı bir itibara kavuşmuş, telif edildiği tarihten itibaren medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve çeşitli akademik araştırmalara konu olmuştur. Klasik şerh geleneği içerisinde müstesna bir yere sahip olan bu eser üzerine zamanla pek çok hâşiyeye kaleme alınmıştır. Bu hâşiyeler arasında Hasan b. es-Seyyid 'Abdulkâdir el-Çûrî (öl. 1322/1909), Câmî b. 'Abdîkerîm el-Çûrî (öl. ?/?), Ahmed Hilmî Koğî (öl. 1996), Şeyh Muhammed Mehdi (öl. 2007), Molla Musa el-Celâlî (öl. 2021), Molla Bedreddîn ve Molla Burhâneddîn gibi isimler öne çıkmaktadır. Mîlânî'nin *Şerhu'l-Muğnî*'si üzerine kaleme alınan mezkûr hâşiyeler, yalnızca onun ifadelerini değil, aynı zamanda tabîi olarak

- [1] Çârperdî hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Tâceddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdîkâfî es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, thk. M. Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv (Beyrut: Dâru Hecr, 1992), 9/8-9; Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'yye*, thk. Hafız Abdül'alîm (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407), 3/10-11; Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânü'l-mi'etî's-sâmine*, thk. Muhammed Abdulmu'îd (Hind: Dâru'l-Mea'rifi'l-Osmâniyye, 1972), 1/142-143; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir Arnavût, Mahmud Arnavût (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/256; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 1/303; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmî, 1985), 1/196.
- [2] Söz konusu eser hakkında bilgi almak için bkz. Ahmet Tekin, "Çârperdî'nin el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv Adlı Eseri", *Mardin II. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, haz. Gökhan Ofluoğlu-Atabek Movleyanov (Ankara: İksad Yayınevi, 2019); Mahmut Tekin, "el-Muğnî fî 'ilmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstişad Ettiği Şiirler", *Sırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020); Nurullah Oruç, "Çârperdî'nin el-Muğnî ile İbn Hişâm'ın Katrû'n-nedâ Metinlerinin Mukayesesi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 11/25 (Aralık 2024), 47-79; Şehmus Ülker, "İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye ile Çârperdî'nin el-Muğnî fî 'ilmi'n-Nahv Adlı Eserlerinin Mukayesesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 763-779.
- [3] Geniş bilgi için bkz. Abdullah Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası* (Ankara: İksad Yayınevi, 2020), 50-58.
- [4] Bilgi için bkz. Murat Sula, "Ârifî Ahmed Paşa ve Bilinmeyen Eseri (el-Me'ârifü'l-Feyziyye)", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 11/3 (2019).
- [5] Her iki şerh ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mahmut Tekin, "Mîlânî ve Ahmet Paşa'nın Şerhu'l-Muğnîleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2025): 639-671. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1656683>
- [6] Abdullah Bilin'in yaptığı araştırmalara dayanarak, Mîlânî'nin kaleme aldığı şerhin özgün adının *el-Ğanî fî Şerhi'l-Muğnî* olması ihtimali oldukça yüksektir. Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası*, 52.

Çârperdî'nin metnini de inceleme konusu yapmaktadır. Bu çalışmada Molla Musa el-Celâlî'ye ait *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî* adlı eseri kapsamında doğrudan Çârperdî'nin metnine yöneltilen eleştiriler ele alınarak incelenecektir. Zira yapılan araştırmalar neticesinde, Molla Musa el-Celâlî'ye ait *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî* adlı eserinin içerdiği eleştirel tespitlerin şimdiye dek akademik bağlamda sistemli bir çalışmaya konu edilmediği anlaşılmıştır. Bu nedenle söz konusu çalışmada, Celâlî'nin Çârperdî'ye yönelttiği eleştiriler merkeze alınarak *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*'nin eleştirel yönünün kapsamlı biçimde incelenmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda yapılan incelemede, Çârperdî'nin metnine yöneltilen tenkitler sistemli bir biçimde ele alınmaktadır. Her bir mesele, yalnızca mevcut bilgiler temelinde değerlendirilmekle kalmayıp farklı kaynaklar ve diğer hâşiyelerdeki açıklamalarla karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Özellikle *Şerhu'l-Muğnî* üzerine hâşiyeye kaleme alan diğer âlimlerin eserleri titizlikle incelenmekte ve karşılaştırmalı analizlere yer verilerek metinler arası ilişkiler ortaya konulmaktadır.

1. Molla Musa el-Celâlî

Aslen Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesine mensup olan Molla Musa el-Celâlî, 30 Kasım 2021 tarihinde vefat etmiştir. Celâlî, fıkıh, nahiv, sarf, kelâm, siyer, hadis, mantık, tefsir, tasavvuf, edebiyat ve belagat gibi çeşitli İslâmî ilim dallarında kaleme aldığı eserlerle temayüz eden âlimlerdendir. Molla Musa'nın yazdığı bazı eserler şunlardır: *Mecmu'etu'l-'ulum*, *Mecmu'etu'l-fevaid*, *Mecmu'etu'l-kasaid*, *Mecmu'etu'l-makasid*, *Mecmu'etu'r-resail*, *Mecmu'etu'l-fetâvâ*, *Hâşiyetü 'alâ İşarati'l-i'caz*, *Hâşiyetü 'ale't-Tefsîri'l-mühmel*, *Şerhu Kasâidi İbn'l-Fârız*, *Şerhu Ebyâti Târihi'l-hulefâ*, *Şerhu Ebyâti Nûri'l-ebâr*, *Ta'likat 'alâ Kızıl İcâz*, *Ta'likat 'alâ Hâşiyeti'l-Kızıl*. Telif faaliyeti bakımından kendisinden yaklaşık iki asır önce yaşamış olan Siirtli Molla Halil (öl. 1164/1750) ile benzerlik göstermektedir. Molla Halil, kendi döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da duraklama sürecine giren telif geleneğini yeniden canlandırmış, kaleme aldığı çok sayıda eserle hem çağdaşlarını hem de sonraki dönemlerde yaşayan ilim adamlarını etkilemiştir. Celâlî de bu geleneği kendi döneminde sürdürerek önemli bir ilmî canlılık sağlamış ve medrese geleneği içinde mühim bir yere sahip olmuştur. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Celâlî, medrese tahsili sürecinde derin bir ilmî birikim elde etmiş, bu birikimini kaleme aldığı eserlerle kayıt altına alarak ilim dünyasına kazandırmıştır.^[7]

1.1. İlmî Eleştirileri

Molla Musa el-Celâlî'nin ilmî şahsiyeti, ele aldığı metinleri yalnızca şerh etmekle sınırlı kalmayıp onları eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirme yetkinliğiyle ön plana çıkmaktadır. Özellikle anlam bakımından kapalı, girift ifadeler içeren eserler üzerine kaleme aldığı hâşiyeler, onun derin bir ilmî kavrayışa sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim 'Alî el-Kızıl-cî'nin (öl. 1296/1878) *Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-Üşnevî 'ale't-Taşrif* adlı eseri ile Bedüzzaman Said Nursî'ye (öl. 1960) ait *İşârâtü'l-'icâz*, *Mühâkemât* ve *Kızıl İcâz* gibi üslup bakımından oldukça girift metinler üzerine yazdığı hâşiyeler, onun bu yönünü açıkça yansıtmaktadır. Celâlî, genel olarak eserlerinde sade, akıcı ve anlaşılır bir dil tercih etmekle birlikte, üzerinde çalıştığı metinlerde müelliflerin işaret ettiği ince nükteleri titizlikle tespit etme hususunda da dikkat çekici bir başarı sergilemektedir. Bu yönüyle, yalnızca açıklayıcı değil, aynı zamanda tenkitçi ve çözümleyici bir ilmî yaklaşımı benimsediği söylenebilir.

[7] Molla Musa el-Celâlî ve eserleri hakkında bilgi almak için bkz. M. Salih Geçit, "Celâlî ve Kürtçe Mevlit Üzerindeki Şerh Çalışması", *Şırnak: Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, haz. İbrahim Baz (İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2014); Mehmet Seyid Geçit, *Celâlî'nin (1938-2021) Hayatı, Eserleri ve Tefsir Çalışmaları* (İğdır: Uluslararası Aras Havzası Uleması ve Tarihi Şahsiyetleri Sempozyumu, 2021), 302-319.

2. Eleştiri Metodu

Hakikatin araştırılmasında eleştiri, tüm ilim dallarında vazgeçilmez bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede eleştirel yaklaşım, tarihsel süreç içerisinde dinî ilimlerde de köklü bir gelenek halini almıştır. Ancak her eleştirinin aynı düzeyde yapıcı olduğu söylenemez. Özellikle subjektif temellere dayanan ve metodolojik temellendirmeden yoksun eleştiriler, ilgili alana katkı sunmak bir yana, zaman zaman ilmî sürece zarar verebilmektedir. Buna karşılık nesnel verilere dayanan, gerekçelendirilmiş ve yapıcı nitelikteki eleştirilerin, düşünsel derinliği artırma ve ilmî gelişimi teşvik etme bakımından önemli bir işlevi olduğu açıktır.

Dil ilimlerinde eleştirel yaklaşımın kökeni oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu çerçevede İbn Dürüsteveyh'in (ö. 347/958) Ebü'l-Abbâs Sa'leb'i (ö. 291/904) hedef alan *er-Radd 'alâ Şa'leb fi ihtilâfi'n-naḥviyyîn* adlı eseri, klasik gramer geleneğinde eleştiri kültürünün erken ve dikkat çekici örneklerinden biri olarak kabul değerlendirilmektedir. Onu takip eden süreçte, özellikle şerh ve hâşiye döneminde telif edilen birçok eserde, metinlere yönelik eleştirel değerlendirmelere sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Bu çerçevede, şerh ve hâşiye geleneği içerisinde önemli eserler kaleme almış olan Molla Musa el-Celâlî'nin de eleştirel bir yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır. Bu tavrın en bariz örneklerinden biri, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî* adlı çalışmasıdır. Söz konusu eser, baştan sona Çârperdî'ye yönelik sistematik eleştiriler içermesi bakımından dikkate değerdir. Bununla birlikte Celâlî, eleştirilerini ilmî nezaket çerçevesinde, hakareten uzak, saygılı ve ölçülü bir üslupla dile getirmektedir. Özellikle bazı ibarelerde müellifin ifadelerine olumlu değerlendirmelerde bulunarak onu eleştirilerden korumaya çalıştığı ve yapıcı bir tutum sergilediği müşahade edilmektedir. Celâlî'nin bu eleştirilerdeki temel amacı, müellifi küçük düşürmek ya da kendi ilmî yetkinliğini ön çıkarmaktan ziyade, Çârperdî'nin ibarelerini anlamaya çalışan okuyuculara rehberlik etmek ve anlamada karşılaşılan güçlükleri bertaraf etmektir. Bu çalışmada, söz konusu eleştirilerin seçilmiş örnekleri detaylı biçimde incelenecek ve bu eleştirilerin metnin doğru anlaşılmasına sağladığı katkılar kapsamlı şekilde tahlil edilecektir.

2.1. Eleştirdiği Hususlar ve Kullandığı İfadeler

Celâlî'nin, Çârperdî'nin ifadelerine yönelik eleştirilerinin belirli tematik alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu eleştiriler genellikle şu başlıklar etrafında toplanmaktadır: İfadelerin tertibi ve tashihine ilişkin eksiklikler, zikredilmesi gereken bilgilerin atlanması yahut gereksiz ayrıntıların metne dahil edilmesi, ifadelerin başlangıcı ile sonu arasında tutarsızlık bulunması, verilen örnek ile örneklendirilmek istenen unsur arasında uyumsuzluk olması, özetle değinilen bazı hususların ayrıntılı açıklama bölümünde yer almaması ve zayıf görüşlerin tercih edilmesi gibi hususlar. Celâlî'nin metinleri tahlil ederken eleştirilerini farklı üslup ve ifade biçimleriyle dile getirmektedir. Bu bağlamda kullandığı bazı tipik eleştiri kalıplarına örnek olarak şu ifadeler gösterilebilir: *“Bu görüşe şu eleştiri yöneltiyor...”*^[8], *“Onun ifadesinde bulunan problemlerin aşikâr olduğu açıktır...”*^[9], *“Daha uygun olan ifadenin şu şekilde olmasıydı...”*^[10], *“Doğru ifade şekli...”*^[11], *“Muhtemelen...”*^[12], *“Verdiği örnekte eleştiriye açık bir yön vardır...”*^[14], *“Bu ifadede bir müsamaha vardır...”*^[15].

[8] Molla Musa el-Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî* (İstanbul: Sembol, 2012), 12.

[9] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 16.

[10] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 17.

[11] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 24.

[12] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 26.

[13] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 27.

[14] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 36.

[15] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 53.

olan...”,^[16] الصواب... “Doğru olan...”,^[17] ینافیہ ما... “Şu ifade, müellifin görüşüyle örtüşmemektedir...”,^[18] لیس له کثیر جدوی... “Bu cümlelerin zikredilmesinin kayda değer bir faydası bulunmamaktadır...”.^[19] Yukarıda geçen kalıplar, metin üzerindeki eleştirilerin yapıcı, ölçülü ve akademik bir zemine dayalı olarak ifade edildiğini göstermektedir. Bu tür ifadeler, klasik Arapça literatürde eleştiri adabının bir parçası olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır.

2.2. Hatalı Örnek Kullanıldığına Yönelik Eleştirileri

Celâlî'nin Çârperdî'ye yönelttiği eleştiriler, içerik ve kapsam bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Bu başlık altında, özellikle müellifin hatalı örnek kullanımına dair yapılan tenkitler ele alınacaktır. Konuyla ilgili olarak Celâlî'nin iki farklı yerde Çârperdî'yi eleştirdiği tespit edilmiştir. Bu eleştirilerden ilki mef'ûlün leh, diğeri ise müzekker ve müennes konusuna ilişkindir. Celâlî'nin her iki eleştirisi de ayrıntılı biçimde incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar tarafsız bir yaklaşımla okuyucuya sunulmuştur.

2.2.1. Mef'ûlün Leh Konusu

Celâlî'nin eleştiri yönelttiği örneğe geçmeden önce, konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla mef'ûlün leh kavramına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Cumhura göre, bir kelimenin mef'ûlün leh olarak değerlendirilmesi için, fiilin gerçekleşme sebebini bildiren bir masdar olması gerekmektedir. Bu nedenle, masdar özelliği taşımayan madde ismi, mef'ûlün leh konumunda değerlendirilemez.^[20]

Celâlî'nin Konuyla ilgili verdiği örneğe geçmeden önce, mutlaka zikredilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Celâlî'nin, mef'ûlün leh bağlamında جُتُّكَ سَمًّا ifadesini örnek olarak zikretmesi ve bunu Çârperdî'ye nispet etmesi,^[21] bazı açılardan problemli görülmektedir. Celâlî, her ne kadar في تمثيله له نظر ظاهر “Onun bu örneği vermesinde açık bir sakınca bulunmaktadır”^[22] ifadesiyle bu durumu eleştirmişse de, söz konusu tenkidin isabeti tartışmalıdır. Zira Celâlî'nin bu değerlendirmesinin, yalnızca Şerhu'l-Muğnî'nin medreselerde yaygın olarak kullanılan baskılarına dayanılarak yapıldığı tespit edilmiştir. Müellifin, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eserin tahkikli nüshasını dikkate almadan bu sonuca vardığı anlaşılmaktadır. Nitekim *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eserin tahkikli nüshasında جُتُّكَ سَمًّا örneği bulunmamaktadır.^[23] Ancak, her ne kadar bu örnek tahkikli nüshada yer almasa da, ilim erbabı arasında meşhur olan bütün Şerhu'l-Muğnî baskılarında bu örneğe yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle, Celâlî'nin ilgili eleştirisi tüm yönleriyle ele alınarak değerlendirilecektir.

Konuyu temelden ele alan Celâlî, bir kelimenin mef'ûlün leh olarak mansûb gelebilmesi için, failin fiiline illet teşkil eden bir masdar olması ve bu masdarın söz konusu fiille hem anlam hem de zaman bakımından ilişki içinde bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda السَّمَن kelimesi, masdar değil, somut bir varlığı ifade eden ism-i 'ayn olduğundan, herhangi bir cer harfi olmaksızın doğrudan mef'ûlün leh olarak kullanılması, nahiv açısından sorun teşkil etmektedir. Celâlî, Çârperdî'yi bu eleştiriden kurtarmak için iki alternatif çözüm önerisi sunmaktadır.

[16] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 56.

[17] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 72.

[18] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 73.

[19] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 103.

[20] Sâdullah el-Berde'i, *Hedâikü'd-dekâik* (İstanbul: Sâlah Bilici Yayınları, 1992), 124-126.

[21] Muhammed b. Abdîrrahîm el-Ömerî el-Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî* (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016), 129.

[22] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 36.

[23] Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. 'Alî Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*, thk. Ebû Muhammed Enes Kasım el-Mûşî (Beyrut: Dâru Sadr, 2007), 30.

Birincisi, السَّمْن kelimesinin gerçekte mef'ûlün leh olmayıp mecâz yoluyla bu konuma getirilmiş olabileceğidir. Bu takdirde, gerçek anlamda mef'ûlün leh olan ifadenin hazfedilmiş bir muzâfla birlikte إرادة السَّمْن “Yağ istemek” şeklinde anlaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. İkinci olarak ise Celâlî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eserin yazma bir nüshasına atıfta bulunarak, söz konusu ifadeni orada جَتَّتْكَ لِلْسَّمْن şeklinde geçtiğini belirtmektedir.^[24] Bu kapsamda Celâlî'nin vurguladığı husus, mef'ûlün leh konumunda yer alan kelimenin ism-i 'ayn olması durumunda, başında yer alması gereken cer harfi olan lâm'ın mutlaka zikredilmesi gerektiğidir.^[25] Celâlî, bu eleştirisini daha da pekiştirmek adına Molla Câmi'nin (öl. 898/1492) şu ifadesine yer vermektedir: وإنما يجوز: حذف اللام إذا كان المفعول له فعلا، احتراز عما إذا كان عينا، نحو: جتتك للسمن *“Lâm harfinin hazfı, yalnızca mef'ûlün leh konumundaki kelimenin fiil veya masdar olması durumunda caizdir; bu ifade, kelimenin ism-i 'ayn olması halinden sakınmak içindir. Örneğin جَتَّتْكَ لِلْسَّمْن sana yağ için geldim”*.^[26] Dolayısıyla السمن gibi bir ism-i 'ayn söz konusu olduğunda, başındaki lâm harfinin hazfı uygun görülmemektedir. Celâlî'nin de açıkça belirttiği üzere, جَتَّتْكَ سَمْنًا cümlesinde سَمْنًا kelimesinin lâm harfi olmaksızın kullanımı, nahiv kuralları açısından geçerli bir kullanım değildir.

Yapılan araştırmalar neticesinde, Celâlî'nin söz konusu eleştirisinin temelinde سَمْن kelimesine verdiği farklı hareketlerin yattığı anlaşılmaktadır. Zira o, bu kelimeyi سَمْنًا şeklinde (yani ism-i 'ayn kabul ederek) harekelediğinden, örneği nahiv açısından hatalı bir kullanım olarak değerlendirmiştir. Buna mukabil Molla Burhâneddîn, *Şerhu'l-Muğnî*'ye yazdığı hâşiyede جَتَّتْكَ سَمْنًا örneğini ayrıntılı biçimde tahlil etmiş, özellikle سَمْن kelimesinin hareketlerini açıkça belirterek ve بكسر السين مصدر سَمْنٍ يَسْمَنُ ifadesiyle kelimenin “şişmanlık” anlamında bir masdar olduğunu ortaya koymuştur.^[27] Bu yoruma göre ilgili kelime, failin fiiline illet teşkil eden bir unsur olduğundan, mef'ûlün leh olarak kullanımı nahiv açısından herhangi bir sakınca taşımamaktadır. Molla Burhâneddîn ayrıca وأما السمن بفتح السين وسكون الميم؛ فهو اسم عين؛ فنصبه ممتنع ^[28] ifadesiyle, kelimenin farklı harekelendirilmelerinin anlam değişimine sebep olduğunu vurgulamıştır. Celâlî'nin böyle bir yoruma yönelmemesinin muhtemel sebeplerinden biri, Molla Câmi'nin *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adlı eserinde yer alan şu açıklamadır: “Mef'ûlün leh ism-i 'ayn olduğu takdirde, başında mutlaka cer harfi olan lâm bulunmalıdır.” Nitekim bu görüş, جَتَّتْكَ لِلْسَّمْن örneğiyle temellendirilmiştir.^[29] Câmi'nin burada سَمْن kelimesini açıkça ism-i 'ayn şeklinde nitelemesi, Celâlî'nin de bu kabulü benimsemesine ve kelimenin diğer hareke varyantlarını dikkate almamasına yol açmış olabilir. Ayrıca *Şerhu'l-Muğnî* adlı eserin bazı yazma nüshalarında söz konusu örneğin جَتَّتْكَ لِلْسَّمْن şeklinde yer alması da Celâlî'nin bu yöndeki eleştirisini pekiştirmiş olabilir. Diğer yandan klasik medrese müfredatında okutulan temel nahiv kaynaklarında yer alan örneklerin büyük oranda birbirine benzediği dikkate alındığında, Molla Burhâneddîn'in سَمْنًا جَتَّتْكَ şeklinde harekeleyerek sunduğu örneğin çoğu klasik kaynakta yer almamış olması, Celâlî'nin ilgili ifadeye yönelttiği eleştirisini haklı gösterebilecek gerekçelerden biri olarak değerlendirilebilir.^[30]

Celâlî ile Molla Burhâneddîn'in aynı meseleye dair değerlendirmeleri karşılaştırıldığında, yöntem ve içerik açısından dikkat çekici farklılıklar göze çarpmaktadır. Celâlî, söz konusu ifadeye

[24] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 36.

[25] Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016), 2/18.

[26] Câmi, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, ١٨/٢.

[27] Molla Burhan Mücahidî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî* (İstanbul: Mektebetu Diyarbekir, ts.), 73.

[28] Mücahidî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 73.

[29] Câmi, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, 2/18.

[30] Bununla birlikte yapılan araştırmalar neticesinde *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'nin hâşiyesi olan *el-İkḍün'n-nâmî* adlı eserde, Molla Burhâneddîn'in de belirttiği üzere سَمْن kelimesinin masdar olarak değerlendirilebileceğine dair bir bilgiye yer verilmektedir. Muhammed Rahmî el-Eğînî, *el-İkḍün'n-nâmî 'ale'l-Câmî* (Mecmû'etu ḥevâşî Molla Câmi) (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016), 2/18.

daha eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Nahiv kaideleriyle bağdaşmadığını düşündüğü örnekleri doğrudan eleştiri konusu yapmaktadır. Dile dair sistematik yapıyı esas alan bu tutum, özellikle kaidelere aykırı bulduğu kullanımları açık bir biçimde sorunlu olarak değerlendirmesiyle dikkat çeker. Nitekim جئتك سمن ifadesindeki سمن kelimesini ism-i ‘ayn olarak yorumlayan Celâlî, bu tür bir ismin mef’ûlün leh konumunda yer alamayacağını ileri sürerek örneği temsil değeri bakımından geçersiz kabul etmiştir. Bu tutum, dilin kurallarına sıkı bağlılık gösteren kaide merkezli bir değerlendirme tarzının açık bir göstergesidir. Buna karşılık Molla Burhâneddîn, aynı ifadeye yoruma açık ve alternatif anlam ihtimallerini dikkate alan muhakkik bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Özellikle kelimenin hareketlerine odaklanarak سَمَنًا şeklindeki okunuşla bunun bir masdar olduğunu belirtmiş ve bu doğrultuda mef’ûlün leh olabileceğini ileri sürmüştür. Molla Burhâneddîn’in yöntemi, metni muhafaza etmeye ve dilsel varyantlar aracılığıyla anlamı meşrulaştırmaya yöneliktir. Bu yaklaşım, dildeki çok anlamlılık ve kıraat ihtimallerini göz önünde bulunduran, daha uzlaştırıcı bir anlayışı yansıtmaktadır. Ancak burada şu soru gündeme gelmektedir: Acaba ilgili örnekte geçen سمن kelimesi, ism-i ‘ayn olarak değerlendirilmiş olamaz mı? Yapılan incelemeler ve konuya ilişkin dilsel veriler, bu ihtimalin göz ardı edilemeyeceğini ve ilgili kelimenin bu bağlamda ism-i ‘ayn olarak kullanılmasının mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Zira her ne kadar cumhur, ism-i ‘ayn türünden bir kelimeyi cer harfi olmaksızın mef’ûlün leh olarak kabul etmese de, Sîbeveyh’in hocası olan Yûnus b. Habîb en-Nahvî (öl. 182/798), cer harfi olmaksızın da ism-i ‘aynın mef’ûlün leh olarak gelebileceğini savunmuştur. Yûnus, Araplardan bir kavmin söylediği أَمَّ الْعَبِيدَ فَذُو الْعَبِيدَ “Her kim ki köleler sebebiyle anılıyorsa, o kişi köle sahibidir” sözünü örnek göstererek, الْعَبِيدَ kelimesinin masdar olmamasına rağmen mef’ûlün leh olarak kullanıldığını iddia etmiştir. Ne var ki Sîbeveyh, bu görüşü *el-Kitâb*’ında ele aldıktan sonra وهو قليل خبيث “Bu kullanım hem nadirdir hem de dilsel açıdan sakıncalıdır”^[31] ifadesiyle Yûnus’un yaklaşımını açıkça reddetmiş ve ağır bir eleştiriye tabi tutmuştur. Ayrıca وهو قول العرب، وأبي عمرو ويونس ifadesiyle de bu tür örneklerin yalnızca sınırlı bir Arap topluluğu ve bazı dilciler tarafından kullanıldığını, genel kabul görmediğini vurgulamıştır.^[32] Sonuç olarak, *Şerhu’l-Muğnî*’de geçen örneğin Yûnus’un yaklaşımı doğrultusunda tercih edilmiş olabileceği ihtimali göz ardı edilemez. Ancak Sîbeveyh’in değerlendirmesi dikkate alındığında, bu tür bir kullanım hem dilsel bakımdan uygun görülmeyen hem de Arapçanın genel yapısıyla bağdaşmayan istisnai örnekler arasında yer almaktadır. Buraya kadar ele alınan görüş ayrılıkları, mef’ûlün lehünün yalnızca masdarlarla mı sınırlı olması gerektiğine ilişkin klasik nahiv tartışmalarının önemli bir yansımaları teşkil etmektedir. Bu kapsamda Yûnus’un, masdar dışındaki isimlerin de bu konumda kullanılabileceğini savunması, nahivde daha esnek ve kullanım odaklı bir anlayışı temsil ederken, Sîbeveyh’in bu görüşe karşı çıkması ise onun sistematiklik ve kurallara bağlılığı esas alan dil yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, tüm ihtimaller dikkate alınarak çeşitli yorumlar üzerinde durulmuş ve meseleyi kuşatıcı nitelikte kapsamlı bir değerlendirme ortaya konulmuştur.

2.2.2. Müzekker ve Müennes Konusu

Celâlî’nin, Çârperdî’nin örneklerini eleştirdiği bir diğer alan ise “müzekker-müennes” konusuna ilişkindir. Müellif, bu bağlamda هندا والحقوقي أقوى؛ ولذلك امتنع جاني هندا “*Hakiki müennes daha güçlü kabul edilir; bu nedenle جاني هندا ifadesi caiz değildir*” şeklindeki ifadeye yer vermektedir.^[33] Celâlî ise

[31] Ebu’l-Bîşr ‘Amr b. Osman b. Kanber es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1988), 1/389.

[32] Ebu’l-İrfân Muhammed b. Âlî es-Sabbân (ö. 1206/1792), bazı nahiv âlimlerinin söz konusu kelimeyi hazfedilmiş bir fiile mef’ûlün bih olarak değerlendirdiklerini belirtmiştir. Ona göre cümlelerin takdiri ise مهما تذكر العبيد şeklinde. Bu yoruma göre, lafzen görünmeyen bir fiilin varlığı takdir edilerek الْعَبِيدَ kelimesi doğrudan bu fiilin nesnesi konumunda değerlendirilmiştir. Bkz. Ebu’l-İrfân es-Sabbân, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmânî* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1997), 2/180.

[33] Çârperdî, *el-Muğnî fî ‘ilmi’n-naḥv*, 53.

bu ibarede geçen *هتد امتنع جائني* kısmını ele alarak, *هتد الصواب جاء* şeklinde bir tashihte bulunmakta ve bu şekilde örtük bir eleştiride bulunmaktadır.^[34] Celâlî'nin bu müdahalesi, ilk bakışta gerçekten de Çârperdî'ye nispet edilen örneğin sorunlu olduğu izlenimini vermektedir. Ancak metin dikkatle incelendiğinde, söz konusu örneğin hemen ardından Çârperdî'nin şu ifadeyi kullandığı görülmektedir: *هتد جاء اليوم هتد* “Fiil ile fail arasında bir fasıla bulunursa *هتد جاء اليوم* gibi bir kullanım caiz olur”.^[35] Bu ifadeye göre, fiil ile hakiki müennes olan fail arasına bir fasıla girdiğinde, fiil ile fail arasındaki cinsiyet uyumu zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Bu durumda fail hakiki müennes olsa dahi, fiilin tenis alametiyle gelmesi gerekmemektedir. Bu durumda *هتد جائني* örneğinde fiil ile fail arasında mütekellim yâ'sı gibi bir fasıla yer almakta ise fiilin tenis alameti almaması dil bilgisel açıdan mümkün olup herhangi bir nahiv kuralı ihlâli teşkil etmemektedir. Bu da Çârperdî'nin örneği yanlış biçimde kullandığı yönündeki eleştiriye geçersiz kılmaktadır. Bununla birlikte, burada daha dikkat çekici bir mesele gündeme gelmektedir: Çârperdî gibi nahiv ilminde kök salmış bir âlimin gerçekten de *هتد جائني* şeklinde bir örnek verip vermediği meselesi. Zira aynı paragraf içerisinde hem “fasıla varsa tenis şartı aranmaz” şeklinde bir kaide zikredilmekte, hem de bu kaideyle açıkça çelişen bir örneğin yer alması, Çârperdî gibi usta bir dilcinin gözünden kaçması göç bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Nitekim yapılan kaynak taramaları, söz konusu çelişkinin doğrudan Çârperdî'ye isnat edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Özellikle *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eserin tahkikli nüshasında ilgili ifadenin *هتد جاء* şeklinde yer alması, Celâlî'nin ileri sürdüğü iddiayı geçersiz kılmaktadır.^[36] Ayrıca Çârperdî'nin şarihlerinden Arifî Ahmed Paşa da *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerḥu'l-Muğnî li'l-Çârperdî* adlı şerhinde, aynı bağlamdaki örneği açık biçimde *هتد جاء* şeklinde nakletmektedir.^[37] Bu durum, örneğe ilişkin Celâlî'nin eleştirisinin Çârperdî'ye doğrudan isnadı konusunda temkinli olunması gerektiğini göstermektedir. Benzer şekilde Mîlânî'nin *Şerḥu'l-Muğnî* adlı çalışmasını dört farklı yazma nüsha üzerinden tahkik eden Kâsım Halîl İbrâhîm Evsî de bir yazma nüshaya dayanarak söz konusu örneğin *هتد جاء* şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Çârperdî'nin *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eserinin temel kaynaklarından biri olan Zemahşerî'ye ait *el-Ünmûzec*'de de aynı örnek *هتد جاء* biçiminde yer almaktadır.^[38] Tüm bu veriler dikkate alındığında, ilgili örneğin aslında *هتد جاء* şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Celâlî'nin yönelttiği eleştirin *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*'in farklı yazma nüshaları incelenmeden, yalnızca *Şerḥu'l-Muğnî*'nin yaygın matbu baskıları esas alınarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Böylece Çârperdî'nin dilsel örneklemelerde bu denli temel bir hataya düşmediği açık biçimde ortaya konulmaktadır.

2.3. Tanımlarına Yönelik Eleştirileri

2.3.1. Mu'rab Tanımı

Celâlî'nin Çârperdî'nin dilbilimsel terimlere ilişkin tanımlarını zaman zaman çözümleyerek çeşitli gerekçelerle eleştirdiği görülmektedir. Nitekim Celâlî, Çârperdî'nin *المعرب ما يختلف آخره باختلاف العوامل* “Mu'rab, sonu amillerin değişimine göre farklılık gösteren kelimedir”^[39] şeklindeki mu'rab tanımını yetersiz bularak eleştirmiştir. Bu eleştirisini, Çârperdî'nin şarihlerinden Mîlânî'nin değerlendirmeleriyle de desteklemiştir.^[40] Mîlânî'ye göre, bu tanım ilk bakışta mu'rab olmayan

[34] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 72.

[35] Mîlânî, *Şerḥu'l-Muğnî*, 284-285.

[36] Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*, 53.

[37] Muhammed b. Abdîrahîm el-Ömerî el-Mîlânî, *Şerḥu'l-Muğnî fî'n-Naḥv*, thk. Kâsım Halîl İbrâhîm el-Evsî (Irak: Tikrit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 151.

[38] Muhammed b. Abdilganî el-Erdebîlî, thk. Adnan Câsım-Muhammed el-Hezîmâvî, *Şerḥu'l-Ünmûzec fî'n-naḥv* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2015), 209.

[39] Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*, 20.

[40] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 17.

cer harfi من'i de kapsamaktadır. Nitekim أخذت من زيد, أخذت من ابنك ve أخذت من الحسن örneklerinde من edatının son harekesinde bir değişiklik gözlemlenmektedir. Ancak burada meydana gelen değişiklik, amillerin etkisinden değil, takip eden kelimenin ses özelliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Mîlânî, من edatındaki bu tür değişimlerin i'râb ile ilişkili olmadığını, bu nedenle de söz konusu edatın Çârperdî'nin tanımında yer alan باختلاف العوامل kaydı sayesinde mu'rab kapsamı dışında kaldığını belirtir.^[41] Ne var ki Celâlî'ye göre bu dışlamanın dolaylı bir yolla gerçekleşmesinden, من gibi harf türünden unsurların baştan tanımın dışında bırakılmasını sağlayacak bir ifade tercih edilmelidir. Bu bağlamda المعرب ما قد سلم من شبه الحرف "Mu'rab, harf benzerliğinden salim olan kelimedir"^[42] şeklinde bir tanım daha uygun olacaktır. Celâlî'ye göre bu tanım, iki açıdan daha elverişlidir: Birincisi Çârperdî'nin tanımına kıyasla daha kısa ve özlüdür. İkincisi ise mu'rab olmayan unsurları doğrudan dışarda bırakarak konuyu gereksiz yorumlara ihtiyaç duymadan açıklamayı mümkün kılmaktadır. Her ne kadar Celâlî'nin tanımında da ما edatı yer alsa da, eleştirilebilirlik açısından Çârperdî'nin tanımına göre daha isabetli görünmektedir. Zira Çârperdî'nin tanımında ما edatını takiben yer alan يختلف آخره ifadesi, yalnızca isimlerin değil, sonu değişebilen diğer kelime türlerini de kapsadığından eleştiriye açık hale gelmektedir. Buna mukabil, Celâlî'nin tanımında ما'dan sonra gelen من شبه الحرف ifadesi, bu tür bir eleştiriye bertaraf etmekte ve tanımın daha tutarlı olmasını sağlamaktadır. Bu değerlendirmeler doğrultusunda Celâlî, tanım yaparken yalnızca doğruluk ilkesine değil, aynı zamanda kısa, kuşatıcı ve sistematik bir ifade tarzının benimsenmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, klasik nahiv geleneğinde tanımların yalnızca teorik tutarlılığı değil, aynı zamanda uygulamadaki açıklık ve işlevsellik açısından da değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Celâlî'nin yukarıda zikredilen mu'rab tanımına yönelik değerlendirmesi dikkate alındığında, önerdiği tanım her ne kadar Çârperdî'ninkine kıyasla daha özlü bir yapı arz etse de, Çârperdî'nin tanımının kapsayıcılık açısından esaslı bir eksiklik taşımadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Çârperdî'nin şarihlerinden Arifi Ahmed Paşa'nın da belirttiği üzere, tanımda geçen ما يختلف ifadesindeki ما edatından kastın mutlak anlamda "şey" ya da "kelime" değil, bağlamın delaletiyle "isim" olduğu açıktır. Zira burada i'râba konu olan unsurlar dikkate alındığında, kastedilenin isim türü olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Buna karşılık Şerhu'l-Muğnî müellifi Mîlânî, söz konusu ما edatını mutlak anlamda "kelime" şeklinde yorumlamış ve bu nedenle tanımın muğlak ve sorunlu olduğunu ileri sürmüştür.^[43] Celâlî de bu yorumu esas alarak Çârperdî'nin tanımını eleştirmiştir. Bu bağlamda Arifi Ahmed Paşa, Mîlânî'nin yaklaşımını tenkit etmiş ve Çârperdî'nin tanımının doğru bağlam içerisinde kolaylıkla anlaşılabilirliğini ifade etmiştir.^[44] Bu değerlendirmeler, Arap dilinde terimlere dair yapılan tanımların çoğu zaman yoruma açık olduğunu ve bağlamdan bağımsız şekilde ele alındıklarında, müellifin kastetmediği anlamlara ulaşılabilirliğini göstermektedir. Ayrıca metni tahlil eden şârihlerin tanımları nasıl anladıkları da ilgili metnin yorumunu doğrudan etkilemektedir. Celâlî'nin Çârperdî'ye yönelttiği eleştirinin doğrudan metne değil, Mîlânî'nin yorumuna dayandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Celâlî'nin eleştirisinin bağlamsal temelden yoksun veya eksik bir yorum zemini üzerinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Nahiv ilminde yalnızca lafzî yapı değil, aynı zamanda bağlam ve kullanım yeri de anlamı belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Nitekim Arifi Ahmed Paşa'nın makamın karinesine dayalı yaklaşımı, tanımın daha doğru ve isabetli biçimde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, Celâlî'nin önerdiği tanım özlü bir yapı arz etse de, Çârperdî'nin tanımı bağlamsal veriler dikkate

[41] Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 41.

[42] Celâlî, Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî, 17.

[43] Arifi Ahmed Paşa, el-Me'ârifü'l-fezâ'iyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî, thk. Murat Sula (İstanbul: Dâru Babi'l-İlm, 2021), 45.

[44] Ahmed Paşa, el-Me'ârifü'l-fezâ'iyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî, 45.

alındığında daha kapsayıcı ve anlam bakımından problem teşkil etmeyen bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili olarak yapılan kaynak taramaları, Zemahşerî'nin *el-Ünmûzec* adlı eseri üzerine kaleme aldığı şerhiyle tanınan Sâdullah Berde'î'nin, (öl. 793/1390) *المعرب ما يختلف آخره* ifadesini tahlil ederken Celâlî'nin ileri sürdüğü eleştiriye değinmediğini ortaya koymaktadır.^[45] Bilindiği üzere Berde'î, şerhinde ele aldığı ifadeleri sistematik bir şekilde incelemiş ve onlara yöneltilmesi muhtemel eleştiri ve çıkarımları ayrıntılı biçimde tartışmıştır. Bu yönüyle söz konusu ifadeye dair herhangi bir eleştiride bulunmaması, Celâlî'nin değerlendirmesinin zayıf olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.^[46]

2.3.2. 'Atf-ı Beyân Tanımı

Çârperdî'nin tevâbî' konusundaki 'atf-ı beyân tanımı, oldukça girift ve yoruma açık bir üslupla formüle edilmiştir. Müellif, söz konusu tanımı *“Atf-ı beyân, zikredilen lafzı onun en meşhur iki isminden biriyle takip etmindir”*^[47] ifadesiyle ortaya koymaktadır. Celâlî ise bu tanıma yönelik değerlendirmesinde yalnızca *المذكور المتبع للأشهر* *“Bu ifadede bir mecâz söz konusudur. Kastedilen ise zikredilene tâbi olan en meşhur isimdir”*^[48] demekle yetinmekte, ancak Çârperdî'nin tanımında yer alan problemleri ayrıntılı biçimde gerekçelendirerek açıklığa kavuşturmamaktadır. Bununla birlikte söz konusu tanım dikkatle incelendiğinde, Celâlî'nin üstü kapalı şekilde işaret ettiği sorunlu noktalar daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Zira tanım cümlesinde geçen *هو* lafzı mübteda, ardından gelen *أن تتبع المذكور* ise haber konumundadır. Bu yapı herhangi bir takdir yapılmaksızın doğrudan tercüme edildiğinde, *“Atf-ı beyân, ikinci ismin birinciye tâbi kılınmasından ibarettir”*^[49] şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durumda, mübteda ile haber arasında anlamca bir uyumsuzluk doğmakta ve müellifin kastetmediği soyut ve muğlak bir yorum gündeme gelmektedir. Zira “ikinci ismin birinciye tâbi kılınması” şeklindeki ifade, lafzî değil, soyut ve hükmi bir ilişkiyi ima eder. Oysa 'atf-ı beyân, lafzen ve doğrudan gözlemlenebilen, i'râb açısından da açıkça kendini gösteren ikinci bir unsurun varlığını zorunlu kılar. Bu nedenle Celâlî, tanımda mecâz bulunduğunu belirtmek suretiyle, esasen 'atf-ı beyânın, kendisinden önce gelen isme lafzen tâbi olan ikinci isim olduğunu ifade etmek istemektedir. Ancak bu anlamın Çârperdî'nin ifadesinden çıkarılabilmesi için cümlede birtakım takdirlerin yapılması gerekmektedir. Nitekim Molla Bedreddîn de bu inceliğe temas ederek, *ذو أن تتبع* şeklinde bir takdir önerisinde bulunmuştur. Böylece tanımda geçen *هو* zamirinin, tâbilik vasfını taşıyan isme gönderme yaptığı ima edilmektedir.^[50] Molla Bedreddîn, bu hususta başka herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Öte yandan Çârperdî'nin tanımı, *بأن تتبع* biçiminde takdir edildiğinde de anlam bakımından daha açık ve doğru bir yapı kazanacaktır. Bu durum göstermektedir ki, Çârperdî'nin tanımı ancak belirli gramatikal takdirlerle anlamlı hale gelmekte, aksi takdirde lafzen problemleri ve anlam açısından eksik kalmaktadır. Dolayısıyla Celâlî'nin, tanımda mecâz bulunduğunu belirtmesi ve ifadenin doğrudan 'atf-ı beyân unsuruna değil, onun lafzî bir vasfına işaret ettiğini vurgulaması, yerinde bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Özetle, gerekli gramatikal takdirler yapılmaksızın tanım değerlendirildiğinde, 'atf-ı beyân yalnızca lafzî bir uygulama olarak

[45] Berde'î, *Hedâikü'd-dekâik*, 42-44.

[46] Mu'rab ve mebnî isimler konusundaki nahivcilerin görüş ayrılıkları için bk. Mahsum Taş, “Arap Dilinde İsmi İkili Taksiminde Vâsıta Olgusu” *Amasya İlahiyat Dergisi*, 16/1 (Haziran 2021), 426.

[47] Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-naḥv*, 39.

[48] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 53.

[49] Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-naḥv*, 39.

[50] Molla Bedreddîn'in *Şerhu'l-Muğnî* üzerine kaleme aldığı hâşiyeler, özlü bir üsluba sahip olmakla birlikte derin anlamlar taşımaktadır. Bu hâşiyeler, kendisinin *Şerhu'l-Muğnî* dersleri sırasında tuttuğu notları daha sonra sistematik bir şekilde derleyerek oluşturduğu müdevven metinlerdir. Hâlen öğrencileri tarafından titiz bir tashiḥ sürecinden geçirilmekte ve neşre hazırlanmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu hâşiyelerin bir kısmı, diğer bazı âlimlerin dipnotlarıyla birlikte *Şerhu'l-Muğnî* metninin altına ilave edilerek Şefkat Yayınları tarafından neşredilmiştir. Molla Bedreddîn'in ilgili hâşiyesini incelemek için bkz. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 194.

anlaşılmakta; bu ise teorik bir tanımdan ziyade pratik bir işlem indirgenmesine yol açmaktadır. Oysa uygun takdirlerle birlikte tanım, teorik çerçevede de açıklanabilir ve sistematik bir anlam kazanabilir. Celâlî'nin eleştirisinin haklılığını destekleyen bir diğer delil, *Hedâîkû'd-dekâîk* müellifi Berde'î'nin de Zemahşerî'nin aynı ibaresine benzer bir eleştiri yöneltmiş olmasıdır. Zira Çârperdî, söz konusu 'atf-ı beyân tanımını doğrudan Zemahşerî'nin *el-Ünmûzec* adlı eserinden almıştır. Berde'î ise bu esere yazdığı *Hedâîkû'd-dekâîk* adlı şerhte ilgili tanımlı değerlendirirken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Burada bir tartışma söz konusudur; zira müellif, ‘atf-ı beyânı, daha meşhur olan ismin daha az meşhur olana ardıl kılınması şeklinde tanımlamıştır. Hâlbuki bu tavâbi’lerden değildir. Bilakis tavâbi’ unsurlarından biri, bizzat o meşhur olan isimdir. Muhtemelen bu, müelliften sadır olmuş mecâzî nitelikte bir ifadedir. Onun asıl muradı ise zikredilene tâbi olan en meşhur isimdir.”^[51] Bu ifadelerle Berde'î, öncelikle tanımdaki problemi açıkça tespit etmekte, ardından gerekçelerini sunmakta ve nihayet doğru anlaşılması gereken anlamı okuyucuya aktarmaktadır. Buna mukabil Celâlî'nin ilgili eleştiriye son derece veciz, ancak gerekçelendirmeden uzak bir biçimde dile getirdiği görülmektedir. Bu durum, ilk bakışta eleştirinin eksik yada yetersiz olduğu izlenimini uyandırır da Celâlî'nin bu üslubu bilinçli olarak tercih ettiği düşünülebilir. Nitekim onun bu tür özlü ve açıklamaya yer vermeyen ifadelerle, dönemin ilim talebelerini yüzeysel anlamlarla yetinmeyip derinlemesine analiz yapmaya ve metinleri çözümlemeye sevk etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, klasik ilim geleneğinde sıkça rastlanan, talebeyi zihni gayrete yönlendirme gayesiyle örtüşmektedir.

2.4. Eksik Örnek Kullanımına Dair Eleştirileri

Celâlî'nin Çârperdî'ye yönelttiği bir diğer eleştiri, mecrûrât bahsinde manevî izâfeye dair verilmemiş bir örnekle ilgilidir. Çârperdî, izâfeti manevî ve lafzî olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra, manevî izâfeyi şu şekilde tanımlamaktadır: *فالمعنوية: أن يكون المضاف غير صفة مضافة إلى معمولها* “*Manevî izâfe, sıfat olup mef’ûlüne izâfe edilmiş olmayan bir isimden oluşmalıdır*.”^[52] Müellif, bu tanımın ardından, okuyucunun zihninde bu yapının somutlaşmasını sağlamak amacıyla iki örnek verir. Bunlardan ilk, *غلام زيد* “*Muzâfin sıfat olmaması; örneğin*” ifadesiyle, muzâfin sıfat olmaması halidir. İkincisi ise *مصارع مصر* “*Muzâfin sıfat olup kendi mamulü dışındaki bir kelimeye izâfe edilmesi; örneğin*” şeklindedir.^[53] Celâlî, bu ifadeyi dikkatle tahlil ettikten sonra metinde bir eksiklik sezmiş ve *زيد أيضا* “*al-avvâl: التمثيل بأعجبي ضرب زيد أيضا*” şeklindeki ifadesiyle, *زيد* örneğinin de verilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir.^[54] Ne var ki Celâlî, bu önerisinin gerekçesini açıkça ortaya koymaksızın konuyu kapatmıştır. Bu noktada, Celâlî'nin eleştirisinin dayanağı nedir ve gerçekten haklı mıdır sorusu önem kazanmaktadır. Yapılan inceleme, Celâlî'nin burada isabetli bir tespitte bulunduğunu ortaya koymaktadır. Zira Çârperdî'nin *مصارع مصر* “*فالمعنوية: أن يكون المضاف غير صفة مضافة إلى معمولها*” şeklindeki tanımından üç farklı kullanım ihtimali çıkarılabilir. Bu durum, yalnızca ilgili ifadeye özgü olmayıp genel olarak olumsuzluğun sıfatla kayıtlanmış bir unsura yönelmesi halinde üç farklı anlam ihtimalinin ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır. Ancak Çârperdî, bu üç ihtimalden yalnızca ikisini örneklemiş ve üçüncüsünü ihmal etmiştir. İlgili ifadede çıkarılabilecek üç anlam biçimi şu şekilde sıralanabilir:

A. Olumsuzluk hem sıfat olma hem de mamulüne izâfe edilme durumlarına yöneliktir. Nitekim *زيد* örneğinde muzâf olan *غلام*, sıfat olmadığı gibi *زيد*'de onun mamulü değildir.

B. Olumsuzluk yalnızca mef’ûlüne izâfe edilme kısmına yöneliktir. *مصارع مصر* örneğinde ifade-sinde *مصارع*, sıfat olmakla birlikte, *مصر* onun mamulü değildir.

[51] Berde'î, *Hedâîkû'd-dekâîk*, 190.

[52] Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*, 34.

[53] Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*, 34.

[54] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 45.

C. Olumsuzluk yalnızca sıfat olma durumuna yöneliktir. *زيد أعجبنى ضرب* örneğinde *ضرب* sıfat değildir, ancak *زيد*, bu masdarın daha önceki mamulü (faili veya mef'ûl) konumundadır. Çârperdî tarafından örneklendirilmeyen bu üçüncü ihtimaldir ve Celâlî'nin eksik bulduğu nokta da tam olarak burasıdır. Her ne kadar Celâlî, bu eleştirisini detaylı biçimde temellendirmemiş olsa da yukarıda sunulan mantıksal çıkarımlarla desteklendiğinde eleştirisinin haklılık taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla Celâlî'nin, Çârperdî'nin tanımında yer alan üçüncü anlam ihtimaline dikkat çekmesi ve bunu destekleyecek bir örnek sunması, yerinde ve isabetli bir katkı niteliğindedir. Bu durum, metin içi tutarlılığı esas alan klasik şerh ve hâşiye geleneği içerisinde, metinlere yapılan katkıların nasıl işlediğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

2.5. Meşhur Görüşlere Muhalefetine Dair Eleştirileri

Çârperdî, müzekker ve müennes arasındaki cinsiyet eşitliği bağlamında bazı lafızlara dair şu ifadeyi kullanmaktadır: *ومما يستوي فيه المذكر والمؤنث فعول مطلقا... وفعيل بمعنى مفعول*.^[55] Bu cümlede geçen *مفعول* kelimesinden, *فعول* kalıbının ister fail ister mef'ûl anlamında kullanılsın, cinsiyet açısından eşitlik arz ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Celâlî, bu görüşün, *Merâhu'l-ervâh* müellifi Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (öl. 700/1300?) aktardığı bilgilerle çeliştiğini ifade etmektedir. Celâlî'ye göre, söz konusu eserin müellifi, cinsiyet eşitliğinin yalnızca fail anlamında kullanılan *فعول* ve mef'ûl anlamındaki *فعيل* kalıplarında geçerli olduğunu belirtmektedir. Böylece, mef'ûl anlamındaki *فعول* kalıbı için cinsiyet eşitliği söz konusu değildir. Celâlî'nin de belirttiği üzere, Çârperdî ile *Merâhu'l-ervâh* müellifi arasında bu konuda açık bir görüş ayrılığı bulunmaktadır.^[56] Yapılan araştırmalar, bu görüş ayrılığın sadece adı geçen esere özgü olmadığını, sarf ilmine dair birçok temel eserde de Çârperdî'nin görüşünün benimsenmediğini ortaya koymaktadır. Nitekim uzun yıllar Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerindeki medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve geniş kabul gören Ali et-Teramâhî'nin (öl. ?/?) Zencânî'ye ait *el-İzzî fi't-taşrif* adlı eser üzerine kaleme aldığı şerhte, bu mesele detaylı biçimde ele alınmakta ve *فعول* kalıbında cinsiyet eşitliğinin mutlak anlamda geçerli olmadığı ifade edilmektedir.^[57] Buna göre, yalnızca fail anlamında kullanılan *فعول* kalıbında müzekker ve müennes arasında eşitlik söz konusudur. Böylece Teramâhî de *Merâhu'l-ervâh* müellifi gibi, Çârperdî'nin görüşüne muhalefet etmektedir. Öte yandan, Çârperdî'nin eserin büyük ölçüde Zemahşerî'nin *el-Ünmûzec* adlı eserinden iktibas edilmiş olması^[58] dikkate alındığında, ilgili görüşün kaynağına dair daha sağlam bir değerlendirme yapılabilir. Nitekim *el-Ünmûzec*'te bu ifade *ومما يستوي فيه المذكر والمؤنث فعول، وفعيل* şeklinde geçmekte, *فعول* kelimesinden sonra *مطلقا* ibaresinin yer almaması dikkat çekmektedir. Zemahşerî'nin şarihi Berde'î, bu kısmı değerlendirirken yalnızca fail anlamında kullanılan *فعول* kalıbında cinsiyet eşitliğinin bulunduğunu, Zemahşerî'nin ayrıca bir açıklamaya gerek duymamış olmasının da bu anlamı desteklediğini belirtmektedir. Berde'î, her ne kadar Zemahşerî'nin ifadesi lafzen *فعول* kalıbını mutlak anlamda içeriyor gibi görünse de, bu durumun yanlış anlamlara yol açmaması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Bu da Berde'î'nin, Çârperdî'nin görüşüne açıkça muhalefet ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte İbn Kâsım el-Murâdî (öl. 749/1348),^[59] İbn Akîl (öl. 769/1367),^[60] Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî (öl. 905/1499)^[61] ve

[55] Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 54.

[56] Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, *Merâhu'l-ervâh* (İstanbul: el-Mektebetu'l-Hanifiyye, ts.), 45.

[57] Ali et-Teramâhî, *Şerhu Taşrifî'l-İzzî li't-Teramâhî* (İstanbul: Mektebetu'z-Zengiyye-Mektebetu'l-Minhâc, 2014), 162-163.

[58] Tekin, "el-Muğni fi 'ilmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstişad Ettiği Şiirler", 665.

[59] Bkz. Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* thk. Abdürrâhmân Ali Süleymân (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabiyyi, 2008), 3/1354-1355.

[60] Bkz. Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl, *Şerhu İbn Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 4/93.

[61] Bkz. Ebû'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrifîh 'ale't-Tavzîh* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 1/285.

Süyûtî (öl. 911/1505)^[62] gibi pek çok dilcinin de Çârperdî'nin görüşüne katılmadığı bu konuda farklı değerlendirmeler sunduğu görülmektedir. Bu çerçevede şu soru önem kazanmaktadır: Çârperdî, söz konusu görüşünü neye dayandırmaktadır? Bir diğer önemli husus ise gerçekten de Çârperdî'nin *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eserinin tahkikli nüshasında Celâlî'nin eleştirdiği ibarenin aynısının yer alıp almadığıdır. Nitekim tahkikli nüshaların birinde ilgili ifade *ومما يستوي* ve *ومما يستوي* şeklindeyken, diğer nüshalarda bu ifade *ومما يستوي* biçimindedir.^[63] Dolayısıyla bir nüsha Çârperdî'yi söz konusu eleştiriden kısmen muaf tutabilecek bir ifade taşımakta olsa da, kalan nüshalara göre Celâlî'nin eleştirisi yerinde görülmektedir. Öte yandan, Celâlî'nin ele aldığı nüshadaki ifadeyi doğru kabul etse bile, Çârperdî'nin bu görüşünün dayanağının, Necmü'l-eimme Râdiyyüddîn el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289'dan sonra), İbnü'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) *el-Kâfiye* adlı eserine yazdığı şerh olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Esterâbâdî, ilgili şerhinde açıkça *فعل* kalıbının, ister fail ister mef'ûl anlamında olsun, müzekker ve müennes açısından eşitlik arz ettiğini ifade etmektedir.^[64] Sonuç olarak, Celâlî'nin Çârperdî'ye yönelttiği eleştiriyi, *Merâḥu'l-ervâḥ* müellifinin görüşü ve *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eserin farklı nüshaları dikkate alınmaksızın ileri sürmesi, değerlendirmesini eksik bırakmaktadır. Zira Çârperdî, her ne kadar bazı nüshalarda cumhurun görüşüne muhalif bir kanaat ortaya koyuyor gibi görünse de, nahiv ilminin önde gelen otoritelerinden biri olan Esterâbâdî'yi takip etmekte ve bu yönüyle ilmî açıdan makul ve meşru bir zemine dayanmaktadır.

2.6. İbarelerin Şekil Uyumsuzluklarına Dair Eleştirisi

Celâlî'nin Çârperdî'ye yönelttiği eleştirilerden biri de, onun bazı ibarelerinde yer alan kelimeler arasında şekil ve yapı bakımından bir tutarsızlık bulunduğu dairdir. Nitekim Çârperdî, ef'elü't-tafdîl konusunu işlerken, cer harfi *من* ile kullanılan ef'elü't-tafdîl hakkında şu ifadeyi kullanmaktadır: *“Min harfiyle kullanılan ef'elü't-tafdîl, nekre olduğu sürece, eril, dişil, tekil, ikil ve çoğul ile eşit şekilde kullanılır.”*^[65] Celâlî, bu ibarede geçen kelimeler arasında şekil yönünden bir uyumsuzluk bulunduğunu belirtir ve eleştirisini *المذكر والمؤنث* şeklinde dile getirir.^[66] Ona göre, *المذكر والمؤنث* kelimesinden önce gelen *المذكر والمؤنث* kelimleri, ism-i mef'ûl formunda kullanıldığından, *المذكر والمؤنث* yerine *المذكر والمؤنث* şeklinde bir kullanım daha uygun olurdu. Ancak dikkatle incelendiğinde, eleştirilmesi gereken yalnızca *المذكر والمؤنث* değildir. Zira *الجمع* kelimesi de önceki ifadelerle aynı morfolojik yapıya sahip değildir. Bu nedenle Molla Bedreddîn'in de belirttiği üzere, *المذكر والمؤنث* şeklindeki bir düzeltme önerisi hem daha kapsayıcıdır hem de eleştiriyi daha tutarlı kılmaktadır.^[67] Zira *الجمع* kelimesi masdar olup kendisinden önce gelen kelimeler gibi ism-i mef'ûl kalıbında değildir. Çârperdî'nin söz konusu ifadesinde gözlemlenen şekil uyumsuzluğunun sebebini daha ayrıntılı biçimde ortaya koymak amacıyla bazı araştırmalara başvurulmuştur. Bu çerçevede öncelikle *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eserin tahkikini gerçekleştiren Kasım el-Muşî'nin çalışması incelenmiştir. Muşî, söz konusu ifadenin Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan Fatih nüshasında *المذكر والمؤنث* şeklinde geçtiğini ifade etmektedir.^[68] Bu nüshaya göre, ibaredeki tüm kelimeler masdar

[62] Bkz. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *el-Behcetü'l-merziyye fî şerhi'l-Elfiyye* (Beirut: Mektebetu Diyarbekir, 2017), 2/245.

[63] Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*, 54.

[64] Bkz. Necmü'l-eimme Râdiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerḥu'l-Kâfiye* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015), 3/400-401.

[65] Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*, 66.

[66] Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 88.

[67] Molla Bedreddîn'in ilgili hâşiyesini incelemek için bkz. Milânî, *Şerḥu'l-Muğnî*, 336.

[68] Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*, 53.

formunda olup aralarında herhangi bir şekil uyumsuzluğu bulunmamaktadır. Bir diğer nüshada ise ibare, *استوى فيه الذكور والمؤنث والثنية والجمع* şeklinde yer almakta olup burada da kelimelerin büyük bir kısmı masdar formunda olmakla birlikte, ism-i mef'ûl kalıbında gelenlerin de bulunduğu görülmektedir.^[69] Muşî, ilgili tahkikli neşrinde üç farklı nüsha ile bir matbu baskıyı esas almakta ve bunları mukayeseli olarak aktarmaktadır. Ancak bu versiyonların hiçbirinin diğerine tam olarak uymadığı, her birinin farklı ibareler içerdiği anlaşılmaktadır. Genel itibarıyla nüshalarda yer alan kelimelerde şekilsel uyumsuzluklar dikkat çekmektedir. Ayrıca Kâsım Halîl İbrâhîm Evsî de *Şerhu'l-Muğnî*'nin tahkikinde bir nüshada *والاثان* kelimesi yerine *والمثنى* ifadesinin yer aldığı belirtilmektedir.^[70] Bu bulgular, herhangi bir metne yönelik eleştiri ortaya koymadan önce farklı nüsha varyantlarının dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini ve eleştirilerin bu çerçevede temellendirilmesinin zaruri olduğunu göstermektedir. Nitekim bir nüshada, Çârperdî'nin ilgili ibaresinde yer alan tüm kelimelerin aynı morfolojik yapıda olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Molla Musa el-Celâlî'nin, Çârperdî'nin nahiv anlayışı ve terminolojik tercihleri üzerine yaptığı eleştiriler, yalnızca bireysel değerlendirmeler olmanın ötesinde, klasik Arapça grameri geleneğinde metinlerin nasıl okunması ve tenkit edilmesi gerektiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Celâlî'nin tespitleri, dilsel yapıların şekil, anlam ve kullanım bağlamında nasıl yorumlandığını ortaya koymakla kalmaz. Aynı zamanda metinler arası karşılaştırmalı okumanın ilmî yöntem açısından ne derece gerekli olduğunu da gözler önüne serer.

Çârperdî'nin bazı tanımlarında, anlamın tam olarak ortaya çıkabilmesi için açık gramatikal takdirlere ihtiyaç duyulması, lafzın zahiriyle anlam arasında birebir bir örtüşmenin sağlanmadığı durumları beraberinde getirmektedir. Bu durumlar, Celâlî'nin mecâz kullanımı, anlatımdaki eksiklikler ya da tutarsızlıklar yönündeki eleştirilerini daha anlaşılır ve haklı kılmaktadır. Özellikle 'atf-ı beyân, cinsiyet uyumu ve şekil tutarlılığı gibi konularda ortaya çıkan görüş ayrılıklarının karşılaştırmalı bir biçimde ele alınması ise nahiv ilminin durağan bir yapıdan ziyade, sürekli gelişen ve yorumlarla zenginleşen bir bilgi alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Celâlî'nin eleştiri yöntemi, yalnızca didaktik bir gayret olarak değil, klasik nahiv metnlerinin çağdaş analiz teknikleriyle nasıl değerlendirilebileceğine dair örnek teşkil eden bir yaklaşım olarak da okunabilir. Onun, lafzî farklılıklar ve anlam düzeyindeki nüanslara dair yaptığı dikkatli tespitler hem metnin dilsel örgüsünü hem de mantıksal tutarlılığını sorgulamaktadır. Böylece klasik metinler üzerine yeniden düşünmeyi teşvik etmektedir. Bununla birlikte, Celâlî'nin bazı ibarelere yönelik eleştirileri, daha geniş bir kapsamda incelendiğinde her zaman tam isabetli görünmemektedir. Özellikle yazma nüshalar, metin varyantları ve aynı meseleye dair farklı dil âlimlerinin yorumları dikkate alındığında, Çârperdî'nin bazı ifadelerinin eleştirildiği kadar problemlili olmadığı, hatta alternatif anlam katmanlarına açık olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, eleştirilerin kapsam içerisinde ve kaynak çeşitliliği ışığında değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak Celâlî'nin eleştirileri bütüncül bir şekilde incelendiğinde, onun Çârperdî'ye ait ibareleri değerlendirirken doğrudan eserin tahkikli nüshalarına başvurmaksızın, yalnızca şerhte yer alan metinle yetindiği görülmektedir. Bu durum, Celâlî'nin tenkitlerinin esasen şerh metnindeki ifadelerle sınırlı kaldığını, dolayısıyla eleştirilerinin kaynak metnin farklı nüsha varyantlarını dikkate almaksızın şekillendiğini ortaya koymaktadır. Oysa bu tür metinler, üzerinde sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için şerh edilen eserin tahkikli nüshaları ile yazma varyantlarının mukayeseli olarak incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte, Çârperdî'nin gerçekten eleştiriye hak

[69] Çârperdî, *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv*, 53.

[70] Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî fî'n-Nahv*, 181.

eden bazı ibarelerinin bulunduğu ve Celâlî'nin bu noktalardaki eleştirilerinde isabet kaydettiği de görülmektedir. Nitekim onun bu tür yerlerde ortaya koyduğu tenkitler, klasik Arap dilbilim geleneğinde eleştirel düşüncenin köklü ve yerleşik bir anlayış olarak var olduğunu gösteren somut örnekler arasında yer almaktadır. Söz konusu eleştiriler, gramer kurallarının tutarlılık açısından sorgulanması, tanımların hem içerik hem de biçim yönünden analiz edilmesi gibi yöntemlerle temellendirilmiştir. Celâlî'nin bu yaklaşımı, sadece dönemin dil anlayışına dair tarihi bir değerlendirme sunmakla kalmayıp aynı zamanda modern Arap dili araştırmalarında metin okuma, yorumlama ve eleştirel analiz süreçleri açısından da dikkate değer ve uygulanabilir bir yöntem modeli teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Arifî Paşa, Ahmed. *Arifî. el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*. thk. Murat Sula. İstanbul: Dâru Babi'l-İlm, 2021.
- Ahmed b. Ali, İbn Mes'ûd. *Merâhu'l-ervâh*. İstanbul: el-Mektebetu'l-Hanefiyye, ts.
- Berde'î, Sâdullah, *Hedâikü'd-dekâik*. İstanbul: Sâlah Bilici Yayınları, 1992.
- Bilin, Abdullah, *Çârperdî Bibliyografyası*. Ankara: İksad Yayınevi, 2020.
- Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*. 2 Cilt. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Celâlî, Molla Musa. *Hâşiyetü Şerhi'l-Muğnî*. İstanbul: Sembol, 2012.
- Çârperdî, Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. 'Alî. *el-Muğnî fî 'il-mî'n-naḥv*. thk. Ebû Muhammed Enes Kasım el-Mûşî. Beyrut: Dâru Sadr, 2007.
- Eğînî, Muhammed Rahmi. *el-İkdu'n-nâmî 'ale'l-Câmî*. Mecmû'etu hevâşî Molla Câmî. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016.
- Erdebîlî, Muhammed b. Abdilganî. thk. Adnan Câsım-Muhammed el-Hezîmâvî. *Şerhu'l-Ünmûzec fî'n-naḥv*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2015.
- Radî, Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'l-Kâfiye*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2015.
- Hâlid el-Ezherî, Ebû'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr. *Şerhu't-Taşriḥ 'ale't-Tavzîḥ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2000.
- Geçit, M. Salih. "Celalî ve Kürtçe Mevlit Üzerindeki Şerh Çalışması". *Şırnak: Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*. haz. İbrahim Baz. 157-182. İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Geçit, Mehmet Seyid. *Celâlî'nin (1938-2021) Hayatı, Eserleri ve Tefsir Çalışmaları*. Iğdır: Uluslararası Aras Havzası Uleması ve Tarihi Şahsiyetleri Sempozyumu, 2021.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. 4 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Kahire: Dâru't-Turâs, 20. Basım, 1980.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mi'eti's-şâmine*. 6 Cilt. thk. Muhammed Abdulmuîd. Hind: Dâru'l-Mea'rifi'l-Osmâniyye, 4. Basım, 1972.
- İbn Kādî Şühbe, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. 4 Cilt. thk. Hafız Abdul'alîm. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. 11 Cilt. thk. Abdülkâdir Arnavût, Mahmud Arnavût. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Mîlânî, Muhammed b. Abdirrahîm el-Ömerî. *Şerhu'l-Muğnî*. İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016.
- Mîlânî, Muhammed b. Abdirrahîm el-Ömerî. *Şerhu'l-Muğnî fî'n-Naḥv*. thk. Kâsım Halîl İbrâhîm el-Evsî. Irak: Tikrit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Mücahidî, Molla Burhan. *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*. İstanbul: Mektebetu Diyarbakır, ts.
- Murâdî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî. *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfıyyeti İbn Mâlik*. 3 Cilt. thk. Abdürrahmân Ali Süleymân. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabiyyi, 2008.

- Oruç, Nurullah. "Çârperdî'nin el-Muğnî ile İbn Hişâm'ın Katrû'n-nedâ Metinlerinin Mukayesesi" *Amasya İlahiyat Dergisi* 11/25 (Aralık 2024), 47-79. <https://doi.org/10.18498/amailad.1537371>
- Sabbân, Ebu'l-İrfân. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. 4 Cilt. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. 10 Cilt. thk. M. Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv. Beyrut: Dâru Hecr, 2. Basım, 1992.
- Sula, Murat. "Ârifî Ahmed Paşa ve Bilinmeyen Eseri (el-Me'ârifü'l-Feyziyye)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 11/3 (2019), 1487-1506. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.535582>
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Behcetü'l-merziyye fî şerhi'l-Elfiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Diyarbekir, 2017.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'ade ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1985.
- Taş, Mahsum. "Arap Dilinde İsmi'nin İkili Taksiminde Vâsita Olgusu". *Amasya İlahiyat Dergisi*, 16/1 (Haziran 2021), 421-450. <https://doi.org/10.18498/amailad.903163>
- Tekin, Ahmet. "Çârperdî'nin el-Muğnî fî 'İlmi'n-nahv Adlı Eseri". *Mardin II. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. haz. Gökhan Ofluoğlu-Atabek Movleyanov. 284-295. Ankara: İksad Yayınları, 2019.
- Tekin, Mahmut. "el-Muğni fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstişâd Ettiği Şiirler". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020), 657-681. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.782992>
- Tekin, Mahmut. "Mîlânî ve Ahmet Paşa'nın Şerhu'l-Muğnîleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Tasavvur-Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2025): 639-671. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1656683>
- Teramâhî, Ali. *Şerhu Taşrîfi'l-İzzî li't-Teramâhî*. İstanbul: Mektebetu'z-Zengiyye- Mektebetu'l-Minhâc, 2014.
- Ülker, Şehmus. "İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye ile Çârperdî'nin el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eserlerinin Mukayesesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 763-779. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1519865>
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*. thk. 'Alî Ebû Mulham. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.